

XIX. Yüzyıl Balkan Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme

Gül TOKAY*

XX. YÜZYILIN SONUNDA BALKANLAR'DA yaşananlar, birçok çevrede "geçmişe dönüş" olarak algılanmış ve XIX. yüzyıldaki gelişmelerin yeniden bir muhasebesine girilmiştir.

Yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, daha öncekilerin devamı niteliğinde olmuş ve var olan ön yargıları kıramamıştır. Ancak, bir grup Balkan uzmanının başlattığı, ortak tarihyazımı projesi, sözkonusu karalama ve ön yargıların artık aşılması gerektiğini vurgulayarak, bölgenin tarihini ve tarihyazımını uzlaşmacı bir tavırla tekrardan irdelemeye başlamıştır. Bu çalışmaların sonucunda, Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi'nin editorlüğünü üstlendiği, *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* adlı kitap yayınlanmıştır.¹ Sözkonusu çalışma, bir ilk teşkil etmekle kalmamış, bizler gibi Balkan tarihine uluslararası bir perspektifinden bakan araştırmacılara da, tartışmalara, kısıtlı olmakla beraber, katkıda bulunmamız için bir zemin yaratmıştır.

Bu makalenin amacı, Balkanlarla ilgili incelemelerde sıklıkla karşımıza çıkan, milliyetçilik, Ortodoks Marksizm gibi ideolojik yaklaşımlar, arşivlerdeki tasnif eksikliği, dil sorunu gibi uzlaşmacı tarihyazımını engelleyen sorunları tekrardan tartışmak değildir.² Burada yapılmak istenen, çelişkili XIX. yüzyıl Balkan tarihi ile ilgili birtakım temel kaynakları yeniden değerlendirerek, devam eden projelerin önemini vurgulamaktır.

* Araştırmacı, XIX. yüzyıl dış politika tarihi uzmanı.

1 Fikret Adanır and Suraiya Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Leiden: Brill, 2002.

2 Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. İngilizce versiyonu için bkz. Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Fikret Adanır, "İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkan Tarih Yazımında Osmanlı İmparatorluğu", *Toplum ve Bilim*, 2000, s. 224-40.

Ancak, XIX. yüzyılı irdelemeye başlamadan önce, genel Balkan tarihi ile ilgili günümüzde gelinen konum üzerine bazı gözlemlerde de bulunmak gerekmektedir.

I

Çalışmamızın başında, Balkanlarla ilgili iki temel kaynak üzerinde durulacaktır.

Birincisi, Leften S. Stavrianos'un *The Balkans since 1453* adlı kitabı, ikincisi ise, yayınlandığı 2000 yılından itibaren, Balkan tarihyazımının temel kitapları arasına giren, Mark Mazower'ın *The Balkans* adlı çalışmasıdır.³

Stavrianos, Batılı kaynakların yoğunlukta olduğu çalışmasındaki amacın genel bir Balkan tarihi kitabı yazmak olduğunu ve Osmanlı'nın bölgeye gelişinden II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönemdeki gelişmeleri, uluslararası alandaki, milliyetçilik, emperyalizm gibi yaklaşımları da gözardı etmeden incelemek olduğunu vurgulamıştır.⁴

Osmanlı gerilemesini, merkezî idarenin zayıflaması, *tımar*ın yerini çiftlik sistemine bırakması ve kentleşme sürecindeki sorunlarla anlatan Stavrianos, Osmanlı'nın çöküşündeki temel nedeni ise, Batı'ya ayak uyduramamak olarak açıklamaktadır.⁵

XIX. Yüzyıldan sonraki gelişmeleri genel bir çerçevede tartışan Stavrianos kitabın son kısmında, komünist idare ile Osmanlı'nın bölgeye gelişi ve Müslümanlığın yayılması arasında ilginç bir karşılaştırma yapmaktadır.⁶

İki dönemin de Balkan tarihinde dönüm noktaları olduğunu vurgulayan yazara göre, gerek Osmanlı gerekse komünist yönetim var olan sosyal ve sınıflar arası çatışmayı engellemiş ve huzursuz olan halkın desteğini arkasına almıştır. Ancak, Osmanlı döneminde birçok unsur, etnik ve kültürel kimliklerini koruyabildikleri halde, komünist idarede bunun tam zıddı yaşanmaktadır. Stavrianos 1958'de kitabını tamamladığında, Balkan ülkelerinin temel sorunlarının Batı'ya ayak uyduramamak olduğunu ve bölgedeki en önemli çekişmenin komünist kuzey ile Batı toplumu olan güneydeki Yunanistan arasında gerçekleşmesinin beklendiğini savunmuştur.

3 Leften S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Londra: Holt, Rinehart and Winston, 1958; Mark Mazower, *The Balkans*, New York: Modern Library Editions, 2000.

4 Bu konuda, bir değerlendirme için bkz. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s. 243-4.

5 Ekonomik açıdan ilginç bir değerlendirme için bkz. John Lampe ve Marvin Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950, From Imperial Borderland to Developing Nations*, Bloomington: Indiana University Press, 1982; Michael Plaire, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Devrim*, çev. Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000.

6 Stavrianos, *The Balkans since 1453*, s. 513-45.

Stavrianos, kendi döneminin diğer tarihçileri gibi ekonomik etkenlerin bölgedeki sorunların temelini oluşturduğunu vurgulamakla beraber, döneminin diğer uzmanları ile karşılaştırıldığında bölgedeki gelişmeleri daha geniş bir dünya anlayışı içine oturtmaktadır.

Bugün hâlâ, temel Balkan kitapları arasında yer alan çalışmada, Osmanlı dönemi, sayfa açısından hacimli olmakla beraber kaynak ve işleyiş olarak sınırlıdır. Onun ötesinde, bölgedeki Müslümanların durumu da göz ardı edilmiştir. Ancak, dönemin birçok tarih bilimcisinin tersine, Stavrianos çalışmasında negatif bir Osmanlı imajı çizmemekte ve Balkan ülkelere temel sorunlarının cevabını sadece Osmanlı'da aramamaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Balkanlar hakkındaki çalışmaların en ilgi çekenlerinden biri de Mazower'in, kısaca The Balkans diye adlandırdığı çalışmasıdır. Osmanlı'nın bölgeye gelişinden günümüze kadar yaşanan gelişmeleri, önyargı ve ideolojik yaklaşımlardan arınarak tartışmaya çalışan Mazower, çalışmasının girişinde, Batı literatürünü tartışmakta ve aynı zamanda XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı'ya karşı oluşan önyargının nedenlerini irdelemektedir. Osmanlı'yı bölgenin "yabancı"sı ve geri kalmasındaki temel neden olarak gören perspektifin dışında bir yaklaşımla, Mazower, bazı açılardan Nicolae Iorga'nın tezini desteklemiş ve Osmanlı'nın birçok kurumunda Bizans'ın etkilerinin ve devamının görüldüğünü savunmuştur.⁷ Klasik dönemi ve gerileme dönemini, şimdiye kadar yapılan çalışmaların çok dışına çıkmadan tartışan Mazower'e göre, Osmanlı'nın reform hareketlerindeki yavaşlığı Avrupa ile aralarındaki modernleşme sürecindeki farklılığı belirginleştirmiştir. Osmanlı'nın gerileme dönemine kadar devam eden pozitif imajının, sözkonusu dönemden sonra yerini negatif bir imajla değiştirdiğini tartışan Mazower, Osmanlı'nın hiçbir zaman Avrupa'nın bir parçası olarak görülmediğini, 1856'da bile "Real Politik" çerçevesinde Avrupa devletler sistemine alındığını, Hıristiyanların karşılaştığı zulüm ve zorluklar ayrıntıları ile Batı kamuoyuna yansıtılırken, benzer durumda olan Müslümlardan hiç bahsedilmemesinin, Batı'daki 'Türk' imajının şekillenmesinde çok ciddi bir rol oynadığını belirtmektedir.

Mazower'e göre, Osmanlı'da farklı din ve mezhepler, Hıristiyan dünyanın hemen her yerinden daha fazla kabul görmüş, ancak Müslümanlarla bir eşitlik sözkonusu olmamıştır. Osmanlı'nın son dönemine kadar, bölge-

7 Nicolae Iorga, *Byzance apres Byzance*, Bükreş: Bizans Çalışmaları Enstitüsü, 1935. Ayrıca bkz. Halil İnalcık, "Stefan Dusan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Halil İnalcık (haz.), İstanbul: Eren, 2003, s. 67-109 (Çalışmanın ilk versiyonu için bkz. 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, *Melanges Fuad Köprülü*, İstanbul: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, 1953); Anthony Bryer ve Heath Lowry (der.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham, Dumbarton Oaks: University of Birmingham Press, 1986.

de etnik çatışmaların olmayışı ise “millet” sisteminin, etnik dayanışma ve/veya milliyetçilik gibi ideolojilerin gelişmesine izin vermemesinden kaynaklanmaktaydı.

Balkan toplumlarının ulus-devlet olma aşamasını ve ondan sonra geçirdikleri demokratikleşmeyi ve ekonomik kalkınmadaki sorunlarını tarihî bir perspektif içinde tartışan Mazower, bugün yaşanan kargaşanın temelinde sadece geçmişten gelen sorunların olmadığını, Batı'nın ideolojik ve ekonomik yönlendirmesinin de bunda aynı derecede rolü olduğunu savunmaktadır.

Çalışmasını Soğuk Savaş'ın ilk dönemlerinde tamamlayan Stavrianos, en büyük tehlikenin bölgedeki komünist ve Batı yanlısı devletler arasındaki çatışmalardan kaynaklanacağını savunurken, Mazower, Sovyetler'in çökmesiyle birlikte günümüzdeki tehdidin, bölgeye hakim olan imparatorlukların mirasından veya komşu devletlerden gelmediğini, tek tehdidin uluslararası sistemden ve bilhassa uluslararası ekonomiden gelmekte olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı dönemi hakkında Batı dillerinde yapılmış çalışmaların en önemlilerinden biri de kuşkusuz Peter Sugar'ın *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* adlı incelemesidir.⁸ Ayrıntılı bir bibliyografya kısmı da olan çalışma, Batı, Balkan ve Osmanlı malzemesini dengeli olarak kullanan nadir kaynaklardandır. Ayrıca, başta Ömer Lütfü Barkan ve Halil İnalcık olmak üzere Osmanlı tarih bilimcilerinin etkisinin yoğun olarak görüldüğü çalışma, Batı literatüründe sıklıkla rastladığımız Avrupa-merkezli ve/veya Osmanlı'nın yüzeysel bir bakış açısıyla incelendiği çalışmaları da eleştirerek, sözkonusu dönemle ilgili tartışmaları farklı bir boyuta taşımaktadır.

Osmanlı'nın bölgeye gelişiyle başlayan kitapta, Osmanlı'nın, iktisadî, sosyal ve idarî yapısı ayrıntılı olarak irdelenmektedir. Osmanlı gerilemesinin, XVI. yüzyılın son çeyreğinde başladığını tartışan Sugar, yine de bölgenin XIX. yüzyıla girerken Avrupa'nın diğer bölgelerinin pek de gerisinde olmadığını savunmaktadır. Ancak, yazara göre, Osmanlı'nın iç dinamiklerinin bozulmaya başladığı dönem, Avrupa'nın siyasî, ekonomik ve entelektüel gelişmeleriyle çakışmış ve bu nedenle Hıristiyan unsurlar arasında ulusçuluk hareketlerinin oluşması engellenememiştir.

Sugar, birçok tarihbilimci gibi, Osmanlı'nın bölgeye getirdiği en önemli değişikliğin, demografik yapısındaki transformasyon olduğunu vurgulamaktadır.⁹ Ancak yazara göre zorunlu göç ve iskan politikaları sadece Os-

8 Peter Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Londra, Seattle: University of Washington Press, 1977.

9 Bkz. Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1949, c. XI, s. 524-69.

manlı'ya özgün olmayıp, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra, bölgede benzer bir politika izlemiştir. Ayrıca Sugar, Osmanlı'nın Müslümanlaştırma politikasındaki gönüllülük esasını Osmanlı kaynakları yardımı ile savunarak, üzerindeki tartışmalar günümüzde de devam eden konuya farklı bir perspektiften yaklaşan ilk Batılı bilim adamlarındandır.¹⁰

Çalışmasının sonunda Balkan tarihi ile ilgili kaynakların değerlendirmesini yapan Sugar, Balkanlarla ilgili çalışmalarda artık arşivlere dayalı objektif bir tarihyazımına geçildiğini ve önceki dönemlerin ideolojik, ön yargılı yaklaşımlarından uzaklaşmaya başladığını savunmuştur.¹¹

II

Osmanlı'nın son dönemi ile ilgili bir bibliyografya çalışması yapılırken Barbara ve Charles Jelavich'in katkılarından bahsetmeden geçemeyiz.

Suraiya Faroqhi, Barbara ve Charles Jelavich'in *Establishment of the Balkan States, 1804-1920*, (University of Washington Press, Seattle, 1977) adlı çalışmalarının ayrıntılı bir değerlendirmesini yaptığı için burada Barbara Jelavich'in 1983'te yayınladığı iki ciltlik, *History of the Balkans* kitabının ilk cildi ele alınacaktır.¹² Barbara Jelavich, 1683'ten XIX. yüzyılın sonuna kadar olan dönemi incelediği çalışmasında, bölgenin iç ve dış dinamiklerini, idarî yapısını, Hıristiyan ve Müslümanların konumlarını, yönetim anlayışlarını anlatmaktadır.

Habsburg ile Osmanlı'nın bölgedeki yönetiminin de karşılaştırıldığı çalışmada, bir taraftan Osmanlı'nın merkeziyetçi sistemi ve onun içinde ayânların konumu, öte taraftan ise Habsburg'daki feodal sistem ve yerel aristokrasinin Balkan unsurları üzerindeki etkisi tartışılmaktadır.¹³ Çalışmanın diğer ilginç bir tarafı ise, XVIII. yüzyıldan itibaren, iki devletin de ge-

10 Sugar'ın çalışması ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s. 248-9.

11 Kaynak ve değerlendirmeleri için bkz. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, s. 289-316. Çalışmamızda incelenmemekle beraber, Osmanlı dönemi ile ilgili klasik bir çalışma için bkz. Nikolaj Todorov, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle, Londra: University of Washington Press, 1983.

12 Barbara Jelavich, *j140*

rileme dönemlerine girdiği, merkezî ve yerel idareler arasındaki güç dengesinin bozulmaya başladığı ve sorunları aşabilmek için reform yolunu seçtikleri hususudur. Jelavich'e göre Osmanlı askerî reformlara ağırlık verirken, Habsburg önceliğini idarî reformlardan yana kullanmıştır. Fakat daha önemlisi, büyük devletler Avrupa'daki güçler dengesinin bozulmaması için Avusturya'ya destek verirken, Osmanlı'ya ilgisiz kalmışlardır.

İlk cildin sonunda, Jelavich XIX. yüzyıldaki Balkan halklarının bağımsızlık mücadelesini ve ulus-devlet oluşumlarını tartışırken, diğer Balkan tarihçilerinden biraz farklı olarak Doğu Sorununun ve büyük devletlerin politikalarının da en az iç dinamikler kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Çalışmada, Osmanlı bakış açısı ve kullanılan kaynaklar yüzeysel kalmaktaysa da kitabı değerlendirirken, Batılı ve bilhassa Anglo-Sakson okuyucusu için genel ve giriş amaçlı yazıldığını da unutmamak gerekir.

Yirmi yılı aşkın bir süredir Türkiye'de siyasî tarih denince ilk akla gelen bilim adamlarından, İlber Ortaylı'nın XIX. yüzyıl ve Balkan tarihi ile ilgili çalışmalarına katkısı tartışılmaz. Bu çalışmada, tarih bilimi ile ilgilenen herkesin yakından tanıdığı, Ortaylı'nın İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı adlı çalışmasının son versiyonu ele alınacaktır.¹⁴ Çalışmanın temelinde, Osmanlı modernleşmesi iç, bölgesel ve dış etkenler çerçevesinde incelenmektedir. Ortaylı, Osmanlı'da modernleşmenin, radikallikten uzak, imparatorluk geleneği içinde bir hareket olduğunu, bunun Tanzimat'la başlamadığını ve anlamak için önceki yüzyıldaki gelişmelere bakmak gerektiğini savunmaktadır.

II. Mahmud döneminden anayasal harekete kadar geçen zaman dilimindeki toplumsal, siyasî, ekonomik ve diğer alanlardaki değişimi ve beraberinde getirdiği sorunları tartışan Ortaylı, sözkonusu gelişmelerin Osmanlı'yı, otokratik bir modernleşmeden anayasal bir modernleşmeye geçirdiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, Tanzimat bütün sıkıntılara rağmen modernleştirmek ve merkezileştirmek yolunda önemli ilerlemeler sağlamış ve süregelen bir şekilde Cumhuriyet dönemine de bir miras olarak geçmiştir.¹⁵

Balkan tarihi ve günümüz Balkanlarındaki birçok sorunun tarihsel kökenini anlamak açısından da bu çalışma önemli bir kaynaktır.

Balkanlar'da, ulusçuluk hareketlerinin somut olarak ortaya çıkışını, XVII. yüzyılın sonuna kadar geriye götüren Ortaylı, Balkan milliyetçiliğinin,

14 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

15 Çalışma ile ilgili bir değerlendirme için bkz. S. Faroqi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s. 251.

XVIII. yüzyıldan itibaren, başta Ortodoks Kilisesi olmak üzere, burjuvazi ve son olarak da köylü sınıfın desteği ile geliştiğini savunmaktadır.¹⁶

Çalışmasında, XIX. yüzyıldaki ulusçuluk hareketlerine ağırlık veren Ortaylı'ya göre, dönemin otorite boşluğu, dış müdahaleyi kolaylaştırarak sözkonusu hareketlere hız kazandırmıştır. Balkanlar'daki ayaklanmaların köylü direnişlerinden çok öte, ideolojik ve aydın bir sınıfın önderliğinde olduğunu savunan Ortaylı'ya göre, Batı müdahalesi olmasaydı bile, bölgedeki unsurlar bir süre sonra bağımsızlıklarını kazanabileceklerdi.

Batı'nın müdahalesini, bölgedeki ulusçuluk hareketlerinin en büyük talihsizliği olarak gören Ortaylı, bölgenin Batı'nın hegemonyasından bağımsız olarak gelişmemesinin ve sonraki dönemde yaşanan sorunların kökeninde sözkonusu müdahalelerin bulunduğunu savunmaktadır.¹⁷

Balkan devletlerinin bağımsızlık hareketlerindeki Avrupa müdahalesi ve günümüze kadar süregelen sonuçları, Balkan tarihçileri tarafından genellikle göz ardı edilmektedir. Ayrıca, Osmanlı idarî yapısı ve transformasyon süreci içinde Balkanlar'daki gelişmeleri inceleyen temel yapıt eksikliği hâlâ giderilmemiştir. Bu nedenlerden dolayı, Ortaylı'nın çalışması, ülkemizdeki Balkanlarla ilgili tarihyazımında önemli bir yer tutmakta ve bundan sonraki araştırmalara da bir zemin hazırlamaktadır.

XIX. Yüzyıl Balkanlar'ı ile ilgili Osmanlı arşiv malzemesine dayalı çalışmaların başında Halil İnalçık'ın, 1943 yılında Tanzimat ve Bulgar Meselesi adıyla yayınlanan doktora çalışması gelmektedir.¹⁸

1942 yılında, çalışmasını tamamladığında, İnalçık, Balkanlar'daki birçok sorunsalın daha çözülmediğini; bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili ayrıntılı bir tetkik yapılmadığını yazmaktaydı. Birçok değerli tarih bilimci sözkonusu dönemi çalışmakla beraber, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, XIX. yüzyıl Balkan tarihi ile ilgili eksiklik hâlâ giderilememiştir.

Osmanlı tarihi ile ilgilenen herkesin yakından bildiği bir çalışma olduğu için ayrıntıya girilmeden tartışılacak olan Bulgar Meselesi, üç temel etkenin belirlediği bir çerçevede içinde, 1850 Vidin İsyanının bir incelemesidir. İlk etken, dönemin ıslahat hareketleri ve Osmanlı merkezî yönetimi; ikinci-

16 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 62-3. Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, "Ortodoks Kilisesi"; "Tanzimat Döneminde Balkanlarda Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler I*, İlber Ortaylı (haz.), Ankara: Turhan Kitabevi, 2000, s. 269-290.

17 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 57-8.

18 Çalışmanın ilk versiyonu için bkz. Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara: TTK, 1943. Daha önceki dönemlerle ilgili başta Ömer Lütfü Barkan'ın, Osmanlı arşiv malzemesi ile yapılmış değerli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, incelediğimiz dönemin dışında kaldıkları için çalışmamızda değerlendirmeye alınmamışlardır.

si, bölgesel idare ve gospodarlık sistemi ve son olarak da bölgedeki Bulgarların durumu ve Vidin İsyanı. İsyanın temelinde reâyânın hoşnutsuzluğunun ve “ziraî-içtimâî” sorunların yattığını savunan İnalıcık’a göre, dış etkenler ve özerk bir idareyi güden milliyetçilik duyguları da göz ardı edilmemelidir. Çalışmasının sonunda İnalıcık, dönemin devlet adamlarının bütün gayretlerine rağmen, Tanzimat dönemi ıslahat hareketlerinin birçok soruna çözüm getirmedeğini ancak Vidin İsyanının imparatorluğun merkezîleştirme politikasında önemli bir dönüm noktası olduğunu savunmuştur.¹⁹

İnalıcık’ın bu çalışmasından 25 sene sonra başka bir Türk akademisyen, “Makedonya Sorunu” başlığı altında bir doktora tezi yapmıştır. Fikret Adanır’ın 1979 yılında Die Makedonische Frage: Ihre Entstehung und Entwicklung, 1878-1908 (Wiesbaden, 1979) adı altında yayınlanan çalışması, 1996 yılında Makedonya Sorunu adıyla Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından Türkçeye çevrilerek basılmıştır. Adanır, kitabının ilk yayınlandığı tarihten sonra konu üzerinde birçok değerli çalışma daha yapmış, hem ilk çalışmasında eksik gördüğü kısımları tamamlamış fakat daha önemlisi, çetrefilli Makedonya Sorununun ancak Osmanlı, Batı ve Balkan kaynakları ayrıntılı olarak incelendikten sonra, tarihyazımında bir yere oturtulabileceğini göstermiştir.²⁰

Adanır, çalışmasının temelinde, Osmanlı’daki sosyo-ekonomik yapı ve bilhassa Balkanlar’daki çiftlik sisteminin farklı unsurlar arasındaki huzursuzluğu arttırdığını ve bunun da Makedonya’daki kent kökenli, özgürlükçü hareketler tarafından kullanıldığını savunmaktadır.²¹ Çalışmanın ilk bölümünde temel sorunsalı koyduktan sonra Adanır, ikinci kısımda, 1878 Berlin Antlaşması’nın ardından 1908 Jöntürk İhtilaline kadar yaşanan gelişmeleri irdelemiştir.²² Bu kısımda, büyük güçler, Balkan devletleri, Makedon-

19 Çalışmada son versiyon kullanılmıştır. Halil İnalıcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren, 2002, s. 110. Ayrıca bkz. Hidayi Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi*, Ankara: TTK, 1992.

20 Fikret Adanır, “Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During the Ottoman Rule”, *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, David Chirot (der.), Berkeley: University of California Press, 1989, s. 131-209. Sözkonusu çalışmada Adanır, tımar sisteminin çözülmesini takiben ortaya çıkan çiftliklerin bölgedeki sosyo-ekonomik yapıyı temelden etkilediğini ve bu durumun XIX. yüzyıldaki bağımsızlık hareketlerinde önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. XIX. yüzyıldaki, dünya ekonomisindeki dalgalanmaların bölgenin değişimindeki etkisini göz ardı etmeyen Adanır, yine de bölgedeki temel değişiklikleri iç dinamiklere bağlayarak açıklamıştır.

21 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 44-5.

22 Son yıllarda konu ile ilgili, İttihat ve Terakki dönemini de kapsayan değerli bir çalışma Mehmet Hacısalihoğlu tarafından yapılmıştır. Osmanlı kaynaklarının yanı sıra, ayrıntılı olarak Bulgar kaynaklarının kullanıldığı çalışma, Oldenbourg Verlag tarafından 2003 senesinde yayınlanmıştır. Mehmet Hacısalihoğlu, *Die Jungtürken und Die Mazedonische Frage, 1890-1918*, Münih: Oldenbourg Verlag, 2003.

ya'daki yandaşları ve Abdülhamid yönetiminin birbirleriyle ilişkileri ve bunun sonucunda yerel bir ayaklanma olarak başlayan, Jöntürk İhtilalinin bir analizi yapılmıştır. Adanır, çalışmasının sonuç kısmında ise incelenen dönemde Balkanlar'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Makedonya'da da ulusal bir Makedon hareketinden söz edilemeyeceğini ancak bölgede çözümü zor bir Makedonya Sorunu ile karşı karşıya kalındığını savunmuştur.

Çalışmamızda, Almanya'da İslâm Araştırmaları Serisi içinde yayınlanan iki araştırmadan da bahsedilecektir. Bu çalışmalarda, Osmanlı'daki ve yerel arşivlerin yardımı ile bölgedeki islahat hareketleri incelenmiştir. Genel bir değerlendirme olan çalışmamızda, bu kaynakların incelenmesinin iki ana nedeni bulunmaktadır. İlki, Tanzimat dönemi ve öncesinde, merkezden bağımsız, yerel idarecilerin reform inisiyatiflerine örnek teşkil etmeleri; ikinci neden ise, Batı literatüründe pek sık rastlamadığımız şekilde, tamamen Osmanlı'ya ait ve yerel arşivlere dayalı olarak yapılmış olmalarıdır.

Güney-doğu Avrupa ile ilgili ayrıntılı bibliyografya çalışmaları da bulunan Hans Jürgen Kornrumpf bu incelemesinde, 1864-1878 yılları arasında bölgenin doğu vilayetlerinde yapılan reformları ve idarî sistemin tekrardan düzenlenmesiyle ortaya çıkan yapıyı anlatmaktadır.²³ Ayrıca, bölgedeki idarî sınıf ve kişiler ile ilgili ayrıntılı arka plan bilgileri de veren Kornrumpf'un çalışması, Rumeli idarî tarihi ile ilgili araştırmacılar için bir referans kitabı niteliğindedir.²⁴

Aynı seriden çıkan bir başka çalışma ise, Michael Ursinus'un, II. Mahmud döneminde, Manastır vilayetinde yapılan idarî reformlarla ilgili incelemesidir.²⁵

Kitabın, çalışmamız çerçevesinde değerlendirildiğinde, üç temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlı dönemi ile ilgili Makedonya arşiv kaynakları kullanılarak yapılan ilk çalışmalardan olması; ikincisi, II. Mahmud dönemi reform hareketlerinin Tanzimat'a bir alt yapı olduğunun vurgulanması ve son olarak da, sözkonusu dönemde merkez ile Rumeli vilayetleri arasındaki ilişkileri yansıtmasıdır. Ursinus'un da belirttiği gibi merkezî ida-

23 Hans-Jürgen Kornrumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen teil der europäischen Türkei vom Erlass der Vilayetordnung (1864) bis zum Berliner Kongress nach amtlichen osmanischen Veröffentlichungen*, Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1976. Farklı bir değerlendirme için bkz. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Ankara: TTK, 1992.

24 Ayrıca bkz. Hans-Jürgen Kornrumpf-Jutta Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europe*, Leiden: Brill, 1976. Balkanlarla ilgili başka bir kaynak çalışması için bkz. Klaus Kreiser, *Historische Bücherkunde Südosteuropa*, Münih: Oldenburg Verlag, 1988.

25 Michael Ursinus, *Regionale reformen im Osmanischen Reich am Vorabend der Tanzimat: Reformen der Rumelischen Provinzialgouverne im Gerichthssprengel von Manastir (Bitola) zur Zeit der Herrschaft Sultan Mahmuds II (1808-39)*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1982 .

re ile ilgili kısımların eksik kaldığı çalışmada, mahkeme sicilleri, tevsî ve muhâsebe defterleri temel arşiv malzemesi olarak kullanılmıştır.

Ursinus'a göre, sözkonusu dönemde, bölgedeki vali ve benzeri bazı görevliler, merkezden bağımsız olarak bir seri düzenlemeler yapmıştır; bunların en önemlileri ise 1834 yılında kurulan sandık eminliği ve vergi sisteminde yapılan değişikliklerdir. Tahsildarlıktan sandık eminliğine geçilmesiyle, zaten çöküntüde olan ayânlık sisteminin kökten sarsıldığını tartışan Ursinus, çalışmasının sonunda benzer düzenlemelerin imparatorluğun diğer bölgelerinde ancak Tanzimat'la başladığını ve bundan dolayı da sözkonusu reformların bir model olduğunu savunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların tamamlanmasından sonra, uzun bir zaman, yerel arşivler XIX. yüzyıl tarih bilimcilerinin ilgisini çekmemiştir. Ancak son yıllarda yerel arşivlere dayalı araştırmaların artmakta olduğu memnuniyetle gözlenmektedir.

XIX. yüzyıl ile ilgili bölümün sonunda, bölgedeki değişimi irdeleyerek günümüzdeki tartışmalara alt yapı oluşturan iki çalışma incelenecektir.

İlk olarak, Kemal Karpat'ın "The Social and Political Foundations of Nationalism in Southeast Europe after 1878: A Reinterpretation" adlı makalesi değerlendirilecektir.²⁶ Karpat, çalışmasının temelinde, 1878 Berlin Antlaşması ile bölgede ortaya çıkan yeni yapıyı, siyasî, sosyal ve kültürel açıdan ele almaktadır.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk kısmında, 93 Harbine kadar Osmanlı'nın kendi yapısı içindeki sorunları, çözüm arayışları ve büyük devletlerle ilişkileri, ikinci kısmında ise Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'da ve Balkanlar'da ortaya çıkan yeni düzen tartışılmaktadır. Karpat'a göre, Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın çok-uluslu, farklı din ve mezhepleri içinde bulunduran yapısı ortadan kalkmış ve Balkanlar'da tek uluslu, din, dil ve etnik kökene bağlı ulus-devletler ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Rusya destekli, Pan-Slavist, Pan-Ortodoksluğa bağlı hareketler yerine Batı yanlısı ve tipi milliyetçilik hareketleri gelişmiştir. Sözkonusu dönemden sonra, bölgede sadece Osmanlı'nın değil, aynı zamanda Rusya'nın da etkisi azalmış ve Rusya büyük Slav devleti kurma emellerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.²⁷

²⁶ Kemal Karpat, *Studies on Social and Political History*, Leiden: Brill, 2002, s. 352-84. Çalışmanın ilk versiyonu için bkz. Kemal Karpat, "The Social and Political Foundations of Nationalism in Southeast Europe after 1878: A Reinterpretation", *Der Berliner Kongress von 1878*, Ralph Melville ve Hans-Jürgen Schröder (der.), Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1982.

²⁷ Ayrıca bkz. Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social States to Classes, from Millets to Nations*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973; *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison: The University of Wisconsin Press, 1985.

Osmanlı döneminde başlayan ekonomik modernleşme, yeni oluşan Balkan devletlerinde daha da hız kazanmış ve Balkanlar primitif bir kapitalist sisteme girmişlerdir. Karpat'ın da önemle vurguladığı gibi, Müslüman toprak sahipleri topraklarını bırakarak göçe zorlanmış ve sözkonusu alanlar yeni oluşan ulusal burjuva sınıfı ve ufak toprak sahipleri tarafından ele geçirilmiştir.²⁸ Değişen sosyal ve demografik yapı farklı bir düzenin ortaya çıkmasına, geçmişle bir kesinti yaşanmasına ve aynı zamanda Osmanlı'yı karalama döneminin de başlamasına yol açmıştır.

1878'den sonra, Osmanlı topraklarında da etnografik ve sosyal alanlarda temel değişiklikler olmuştur. Balkanlar'da, yeni ulus-devletlerin oluşması ve zorunlu ve gönüllü göçler imparatorluğun multi-kültürel-etnik yapısını yok etmiş ve Osmanlı'nın Müslüman bir devlet haline dönüşmesine yol açmıştır. Aynı zamanda dönemin devlet adamları Avrupa müdahalesinin sorunlarını çözmeyeceğinin ve Batı'nın sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinin bilincine vardıklarından, kendi kaynakları çerçevesinde hareket etmeye başlamışlardır. Bu transformasyon bir taraftan Müslümanlar arasında siyasî bilincin gelişmesine yol açarken, diğer taraftan da hâlâ imparatorluk içinde yaşayan Hıristiyan unsurların, başta Anadolu'da yaşayan Ermeniler olmak üzere, otoriteye karşı ayaklanmalarının artmasına yol açmıştır. Ayrıca, 93 Harbinin siyasî ve sosyoekonomik sonuçlarına tepki mahiyetinde de farklı gruplar oluşmuş ve bunlar da zaten var olan değişim sürecini hızlandırmışlardır. Ancak Karpat son kertede, çöküşün iç dinamiklerden kaynaklanmayıp, Avrupa'nın askerî gücünden dolayı alınan mağlubiyetlerden olduğunu savunmaktadır.²⁹

Son olarak Maria Todorova'nın "The Ottoman Legacy in the Balkans" adlı çalışması incelenecektir.³⁰ Osmanlı mirası ile ilgili yazısına, Todorova, günümüz Balkanlarında Osmanlı mirasını aramanın aslında anlamsız olduğunu, çünkü Balkanlar'ın, Osmanlı mirasının bizzat kendisi olduğunu tartışarak başlamıştır.³¹

28 Müslüman göçü ile ilgili bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri: 1877-1885*, Ankara: TTK, 1989; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, 1877-1890*, Ankara: TTK, 1994; Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

29 Karpat, *Studies on Social and Political History*, s. 384.

30 Maria Todorova, "The Ottoman Legacy in the Balkans", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, Carl. L. Brown (der.), New York: Columbia University Press, 1996, s. 45-78. Bu çalışmanın başka bir versiyonu için bkz. Maria Todorova, "Balkanlarda Osmanlı Mirası", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, K. Saybaşı ve G.Özcan (der.), İstanbul: Bağlam, İstanbul 1997, s.117-47. Çalışmada, İngilizce olarak tekrardan düzenlenerek yayınlanan versiyon kullanılmıştır. Ayrıca bkz. Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

31 Maria Todorova, "The Ottoman Legacy in the Balkans", s. 46.

Makalesinde, Osmanlı'nın Balkanlar'daki mirasının anlaşılabilmesi için iki temel etkenin tartışılması gerektiğini savunan Todorova, bunları süreklilik ve algılama olarak görmektedir. Todorova'ya göre, Balkan ulusları bağımsızlık sonrası, Osmanlı döneminden radikal bir kopma arayışına girmişler, ondan dolayı da Osmanlı geçmişlerinden kalacak izleri tamamen yok etmeye çalışmışlardır.

Siyasî, kurumsal ve hatta kültürel bir süreklilikten bahsetmenin zor olduğunu vurgulayan Todorova, ancak bir yere kadar yemek, müzik, folklor gibi popüler kültürün devam ettiğini, ama birçok Balkan ülkesinin bunu bile değiştirdiğini tartışmaktadır.³²

Osmanlı'dan günümüze kalan tek mirasın demografik değişimler sonucu ortaya çıkan azınlık ve etno-coğrafik yapı ile ilgili sorunlar olduğu vurgulayan Todorova'ya göre, demografik alanlarda yaşananlar, Müslüman kolonizasyonu ve Osmanlı'nın iskan politikaları sonucu olarak bugün Balkanlar'ın hemen her yeri homojen bir yapıdan uzak kalmıştır. Todorova'ya göre bu politika, Osmanlı'ya özgü bir sorun olmamakla beraber, en yoğun olarak Osmanlı döneminde yaşanmıştır. Todorova, bir benzetme yaparak, Birinci Dünya Savaşından sonra Balkan devletlerinin, benzer sorunlarını çözmek için Osmanlı yönetimi gibi göç ve asimilasyon politikası izlediklerini belirtmiştir.

Algılama ile ilgili olarak, Todorova Osmanlı'nın bölgeye gelişinin bir şanssızlık olduğunu; Balkan ulusların gelişme süreçlerini kestiğini ve Avrupa'daki birçok ilerici akımdan da geri bıraktığı şeklinde algılandığını vurgulamaktadır.

Günümüz Balkanları ve Türkiye'si arasında da bir bağlantı kuran Todorova'ya göre, XX. yüzyılda, bağımsız Balkan devletleri, Türkiye Cumhuriyeti'ni, Osmanlı'nın yasal mirasçısı olarak gördüler. Türkiye ise, Osmanlı geçmişini reddetmesine rağmen, bölgede kendisini Osmanlı'nın gerçek mirasçısı olarak göstererek aktif bir politika izleme yolunu seçmiştir. Bu durum, Osmanlı'ya karşı duyulan benzer algılamanın Türkiye'ye karşı da devam etmesine yol açmıştır.

Çalışmanın sonunda, Todorova, son dönemde yapılan araştırmalarla, bölgenin geri kalmışlığının sadece Osmanlı mirası ile açıklama geleneğinin bir tarafa bırakıldığını, ancak negatif imajın devam etmekte olduğunu tartışmaktadır.

Todorova'ya göre negatif imajın değişmesi ancak bu konudaki araştırma ve tartışmaların devam etmesi ile sağlanabilir.³³

³² A.g.e., s. 59-60.

³³ Osmanlı mirası ilgili bir tartışma için bkz. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, s. 265-68.

Yukarıda incelenen iki makalede de görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, hem yeni oluşan Balkan devletlerinde, hem de Osmanlı'da bir değişim süreci başlamış ve bu gelişmeler çerçevesinde sadece geçmişi reddeden politikalar üretilmekle kalmamış, karşılıklı bir negatif imaj da oluşmuş ve günümüze kadar süregelmiştir.

III

Çalışmamızın son kısmında tartışacağımız, Balkan tarihyazımı ile ilgili çalışmaların en önde gelen uzmanlarından biri de kuşkusuz Fikret Adanır'dır. İncelememizde, Adanır'ın bu konudaki katkılarından ikisi değerlendirilecektir. Adanır'ın, "Balkan Historiography Related to the Ottoman Empire since 1945" çalışması, Kemal Karpat'ın 2000 yılında derlediği, *Ottoman Past and Today's Turkey* adlı kitapta yayınlanmıştır.³⁴

Adanır çalışmasının temelinde, Balkan tarihyazımı geleneğinin, sözkonusu devletlerin ulusçuluk ve ulus-devlet olma aşamasında geçirdikleri evrelerden ayrı tutulamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca farklı ideolojik yaklaşımlar ve politika yapımları, XIX. yüzyıl ile ilgili tarihyazımını etkilemektedir. Bu nedenle, bugün bile arihsel arka plan, bölgedeki karışıklıkları açıklamak ve güncel politika yapımlarını ve gelişmeleri meşrûlaştırmak için kullanılmaktadır.³⁵

Adanır'a göre, Avrupa-merkezli (*euro-centric*) ve Balkan kökenli tarih bilimciler, dinsel ve tarımsal alandaki sorunları bölgenin geri kalmasındaki temel sebep olarak görmektedir. Bu çerçevede, XIX. yüzyıldaki ayaklanmalar ve ulusçuluk hareketlerinin kökeninde de tarımsal alanlardaki sorun ve çatışmaların bulunduğu ve hepsinin Osmanlı idaresine karşı olduğu kabul edilmektedir. Ancak Adanır, sözkonusu hareketlerin anatomilerinin farklı değerlendirildiğini ve ortaya çıkan çelişkinin günümüzde de devam ettiğini tartışmaktadır.

Sırp ayaklanmalarının (1804-12) bu çelişkili tarihyazımının en belirgin örneklerinden olduğunu savunan Adanır, 1945'ten beri bu konuda üç değişik yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır. Birinci yaklaşım, ayaklanmaların

34 Fikret Adanır, "Balkan Historiography Related to the Ottoman Empire since 1945", *Ottoman Past and Today's Turkey*, Kemal Karpat (der.), Leiden: Brill, 2000, s. 236-252. Bu çalışmanın revise edilmiş bir versiyonu için bkz. Fikret Adanır, "İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkan tarih yazınında Osmanlı İmparatorluğu", *Toplum ve Bilim*, 2000, s. 224-40.

35 Bu konuda ilginç bir değerlendirme için bkz. M. Todorova, "Bulgarian historical Writing on Turkey", *New Perspectives on Turkey*, 1995, sy. 12, s. 97-118.

bir orta sınıf burjuva ihtilali olduğu ve 1970'lerden sonra Sırp milliyetçilerince, hatta bazı Marksistlerince desteklendiği, ikinci yaklaşım ise ayaklanmaların ulusal bir bağımsızlık hareketi çerçevesinde geliştiğidir. Batılı akademisyenlerin ve aynı zamanda Kemal Karpat'ın da desteklediği son yaklaşım ise, ayaklanmaların geleneksel Osmanlı sistemi içerisinde bir köylü hareketi olarak değerlendirilmesidir.³⁶ İlk iki yaklaşımda arşiv malzemesinden ziyade ideolojilerin tarih bilimini yönlendirdiğini savunan Adanır, dönemin tarihyazımı ile ilgili bir başka örnek olarak da bazı devlet adamlarının tarihyazımını araç olarak kullanmalarını vermiştir.

Adanır'a göre, Bulgaristan'da Jivkov döneminde, Osmanlı'nın zorunlu din değiştirme politikası hakkındaki çalışmaların arttığını, bu konuda bir takım projelerin yapıldığını ve bunun da, dönemin devlet adamlarının, kendi politikalarını meşrûlaştırmaya yönelik bir girişiminden kaynaklandığını savunmaktadır.

Bu çerçeve etrafında 1945 sonrası tarihyazımını irdeleyen Adanır, çalışmasının sonunda, 1980'li yıllardan sonra, önceki dönemin tarihyazımına revisyonist bir bakış açısı getirilmeye başlandığını ve bu yönde çalışmaların devam ettiğini belirtmiştir. Örneğin Bulgaristan uzmanı Antonina Zhelyazkova ve Yunanlı tarih bilimcilerden Vasiles Demetriades ve Evangelia Balta, Osmanlı dönemi Müslümanlaştırma politikalarının aynı zamanda kişisel ve ekonomik tercihlere de dayandığını arşiv araştırmaları sonucu ortaya koyarak bu konudaki tartışmaları farklı bir boyuta taşımışlardır.³⁷ Ancak Adanır'a göre, bazı değerli çalışmalar yapılmasına rağmen Balkan tarihyazımındaki Osmanlı dönemine yönelik önyargılı ve "yabancı", istilacı imaj devam etmekte ve geçerliliğini korumaktadır.

Son olarak Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi'nin derledikleri *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* adlı çalışma değerlendirilecektir.³⁸ Osmanlı ve bilhassa Güneydoğu Avrupa ile ilgili ortak çalışmaların ve tarihsel önyargıların kırılması için girişimlerin son dönemlerde arttığını çalışmamızda sıkça vurguladık. 1980'li yıllardan itibaren bölgedeki çatışmaların ve tarihe dayandırılan sorunların tekrar ortaya çıkması ile, uzmanlar ortak çalışmalarını hızlandırmışlar ve uzlaşmacı bir tarihyazımı arayışı içine girmişlerdir. Ayrıca, kitabın editörlerine göre, doğrudan olmasa bile, Edward Said'in *Oryantalizm* tartışması da bu çerçevedeki çalışmalarını etkilemiştir.

36 Adanır, "Balkan Historiography Related to the Ottoman Empire since 1945", s. 244-245. 37 A.g.e., s. 251-52.

38 Fikret Adanır and Suraiya Faroqhi (der.), *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, Leiden: Brill, 2002.

Bu girişimlerin bir sonucu olan çalışmada bir taraftan Osmanlı ve Türkiye tarihine, diğer taraftan ise günümüz Balkanlar'ında kargaşaya yol açan ve tarihsel kökeni hâlâ tartışmaya açık olan konulara ve bilhassa tarihyazımlarına yer verilmiştir. Örneğin, Klaus-Peter Matsche'nin Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş süreci ve sonuçları; Suraiya Faroqhi'nin tarihsel bir perspektif içinde merkez-bölge ilişkileri; Antonina Zhelyazkova'nın Balkanlar'ın Müslümanlaşması, Herkül Millas'ın ise Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Rum azınlık üzerine olan incelemeleri, derlemede tartışılan konulardan bazılarıdır.

Çalışmanın başında Adanır ve Faroqhi, Bizans'tan günümüze Osmanlı'nın hem bölgesel hem de kurumsal çerçeveden bir değerlendirmesini yapmışlar ve aynı zamanda dünden bugüne tarihyazımındaki yaklaşımları, değişimleri ve nedenlerini tarihsel bir perspektif içinde tartışmışlardır.

Çalışmanın editörlerine göre, Balkanlarla ilgili çalışmaların temelini, ekonomik ve kültürel gelişmeler, etnisite ve kimlik formasyonu ile ilgili yaklaşımlar oluşturmaktadır. Ortodoks Kilisesinin merkezleştirilmesi sonucu ortaya çıkan Hıristiyan unsurlar arasındaki bölünmeler, din değiştirme politikaları, demografik transformasyon ve göç olgusu da bölgenin tarih biliminde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca tarihyazımındaki milliyetçi, Marksist veya Avrupa-merkezli yaklaşımlar, Osmanlı dönemi ile ilgili ön yargıların Balkan devletlerinin resmî tarih anlayışına yerleşmesine yol açmıştır. Osmanlı'yı istilacı ve bölgenin geri kalmasındaki sebep olarak gören tarih anlayışı, büyük ölçüde 1878'den sonra, yeni oluşan ulus-devletlerin var olabilmeleri ve kendi sistemlerini meşrûlaştırmaları için geliştirilmiştir. Bu sadece bölgede yeni oluşan Balkan devletleri için geçerli olmayıp, benzer yaklaşımlar Osmanlı ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nde de oluşmuş ve tarihsel geçmiş reddedilerek günün ideolojileri çerçevesinde resmî tarih anlayışları geliştirilmiştir.³⁹

Çalışmanın sonunda editörler, daha önce de vurgulandığı gibi, son zamanlarda daha objektif bir tarih anlayışı geliştirilmeye başlandığını, ancak bölgenin tarihyazımında önyargılardan arınarak yeni bir döneme geçildiğini tartışmak için de erken olduğunu savunmuşlardır.

39 Konumuz dışında olduğu için Osmanlı ve Türkiye'deki tarihyazımı ile ilgili kaynaklar tartışılmayacaktır. İki değerli çalışma için bkz. Christoph Neumann, "Bad Times and Better Self: Definitions of Identity and Strategies for Development in Late Ottoman Historiography, 1850-1890", *a.g.e.*, s. 57-79; Büşra Ersanlı, "The Ottoman Empire in the Historiography of the Kemalist Era: A Theory of Fatal Decline", s. 115-155. Ayrıca, ilginç bir değerlendirme için bkz. Tanıl Bora, "Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, s. 183-206

Sonuç olarak, XIX. yüzyıl Balkan tarihi üzerine tartışmalar ve çelişkiler devam etmektedir. Ayrıca birinci el kaynaklara dayalı, karşılaştırmalı, son Osmanlı dönemi Balkanlar'ını inceleyen bir çalışma eksikliği giderilmemiştir. Ancak son dönemlerde arşivlere dayalı çalışmaların artması, uzmanların ortak projelere yönelmeleri ve bazı kesimlerde geçmişle bir muhasebeye girilmesi ile birlikte, Balkanlarla ilgili çalışmalarda yeni bir dönem başlamıştır.

A Reassessment of the XIXth Century Balkan Sources:

Gül TOKAY

Abstract

The present study discusses the existing material on the nineteenth century Balkans. It is not exhaustive in tackling all the existing sources related to the Balkans or Ottoman administration of the period. The main purpose of the study is to provide an over-all picture on the historical writing of the most controversial period in the region's history.

There are many valuable studies on the subject but with few exceptions, they have been studies on the individual countries or more importantly they have been products of rival ideologies. Also, a systematic study of the nineteenth century Ottoman Balkans using the available archival material has not been accomplished yet.

The study begins by re-assessing the sources on the nineteenth century Balkans and then moves on to the latest discussions of the historiography of the region.

For the last couple decades, serious steps have been taken to overcome the existing bias on the history writing of the Balkans but there is still plenty of space for improvement